

АДАПТАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМОК ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

**Тищенко О.В.,
к.ю.н., доцент**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню концептуальних основ подальшого формування соціально-забезпечувального законодавства України. В статті вивчається процес адаптації соціально-забезпечувального законодавства України до законодавства Європейського Союзу в сучасних умовах розвитку держави. Акцентується увага на значенні впровадження європейських соціальних стандартів для реалізації входу України до Європейського Союзу. Підкреслюється потреба створення нової проєвропейської системи соціального забезпечення в Україні.

Ключові слова: Європейський Союз, правова система Європейського Союзу, соціальне забезпечення, соціальне законодавство, адаптація законодавства, соціальні стандарти, боротьба з бідністю.

Тищенко Е.В. / АДАПТАЦИЯ СОЦИАЛЬНО-ОБЕСПЕЧИТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ К ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА КАК СТРАТЕГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА / Киевский национальный университет им. Тараса Шевченка, Украина

Статья посвящена исследованию концептуальных основ дальнейшего формирования социально-обеспечительного законодательства Украины. В статье изучается процесс адаптации социально-обеспечительного законодательства Украины к законодательству Европейского Союза в современных условиях развития государства. Акцентируется внимание на значении внедрения европейских социальных стандартов для реализации вхождения Украины в Европейский Союз. Подчеркивается необходимость создания новой проевропейской системы социального обеспечения в Украине.

Ключевые слова: Европейский Союз, правовая система Европейского Союза, социальное обеспечение, социальное законодательство, адаптация законодательства, социальные стандарты, борьба с бедностью.

Tishchenko O.V. / SOCIAL ADAPTATION-INTERIM LAW UKRAINE WITH EU LEGISLATION AS A STRATEGIC POLICY DIRECTION STATE / Kyiv National University Taras Shevchenko, Ukraine

The article investigates the conceptual foundations for further formation of security and social legislation of Ukraine. This paper examines the process of adapting security and social legislation of Ukraine to European Union law under modern conditions of development. Attention is focused on the importance of implementation of European social standards for the implementation of Ukraine's accession to the European Union.

Accordingly stated that first adaptation of Ukraine to the EU legislation should take place in the field of social security as a field that regulates the social and legal status of the population and contributes to combating poverty and improving the welfare of citizens with a reference to the standard of living in Europe. Accordingly, in an adaptation of security and social legislation of Ukraine to the EU legislation, in our opinion, one must understand the process of harmonization with the social standards and safeguards established by the European legislation, security and social legislation of Ukraine and establishing mechanisms for its implementation, in order to facilitate the creation of legal basis for Ukraine's membership in the European Union.

Working together with the European Union in the social sector will improve due to the acceleration of the process of ratification by Ukraine of important international and European documents which establish the foundations of the social security of the European Union.

Adapting security and social legislation of Ukraine to the EU legislation should be based on a new, coordinated approach to European social security systems that provide quality of life of the population of Ukraine in European countries.

Key words: European Union, EU legal system, social security, social legislation, adaptation laws, social standards, fight against poverty.

Глобалізаційні процеси в світі зумовили необхідність визначення загальних підходів щодо подальшого розвитку європейського законодавства, насамперед в сфері соціального забезпечення. Вагомим кроком на шляху сприяння економічному та соціальному прогресу країн Європи, стало утворення 05 травня 1949 року загальноєвропейської організації Ради Європи з метою досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, здійснення спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузях, а також у галузі захисту та збереження і подальшого здійснення прав людини і основних свобод [1]. Відповідно виникла нагальна потреба визначення загальних підходів щодо подальшого розвитку європейського законодавства, насамперед в сфері соціального забезпечення.

Метою статті є дослідження проблематики адаптації соціально-забезпечувального законодавства України до законодавства Європейського Союзу в сучасних умовах розвитку держави.

Важливе значення для формування європейського соціального законодавства мало затвердження 28 червня

1952 року Міжнародною організацією праці Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 (далі – Конвенція МОП №102). Вказаною Конвенцією передбачені: допомога у зв'язку з хворобою; допомога по безробіттю; допомога по старості; допомога в разі трудового каліцтва або професійного захворювання; сімейні допомоги; допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; допомоги по інвалідності; допомоги у зв'язку з втратою годувальника. А також встановлюються норми періодичних виплат допомог [2]. Основоположне значення соціального забезпечення для розвитку держави і суспільства підкреслюється в Європейській соціальній хартії, прийнятій Радою Європи 18 жовтня 1961 року (переглянутий 03 травня 1996 року), згідно якої члени Ради Європи домовилися забезпечити для свого населення визначені у цих документах соціальні права з метою підвищення життєвого рівня та соціального добробуту свого населення. Європейською соціальною хартією запроваджувалися наступні принципи соціального забезпечення: працюючі жінки у разі материнства мають право на особливий захист; кожна людина має право користуватися будь-якими засобами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я, який є

можливим; усі працівники та особи, які знаходяться на їхньому утриманні, мають право на соціальне забезпечення; кожна малозабезпечена людина має право на соціальну та медичну допомогу; кожна людина має право користуватися послугами соціальних служб; інваліди мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; сім'я як головний осередок суспільства має право на належний соціальний, правовий та економічний захист; кожна особа похилого віку має право на соціальний захист; усі особи із сімейними обов'язками, які працюють або бажають працювати, мають право робити це без дискримінації та, наскільки це можливо, таким чином, щоб їхні службові обов'язки не суперечили сімейним; кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження та інші [3]. Про міжнародні тенденції в процесі уніфікації соціально-забезпечувального законодавства свідчить також прийняття в Страсбурзі 14 березня 1964 року Європейського кодексу соціального забезпечення, яким закладені основи розвитку соціального забезпечення в країнах Європи. Європейським кодексом соціального забезпечення передбачені такі види соціального забезпечення: медична допомога; допомога при хворобі; допомога по безробіттю; допомога по старості; допомога в разі виробничої травми; допомога сім'ям з дітьми; допомога по вагітності і пологах; допомога по інвалідності; допомога в разі смерті годувальника; а також встановлені норми, яким мають відповідати періодичні грошові виплати [4]. Європейським кодексом соціального забезпечення були закладені основи уніфікації правового регулювання соціального забезпечення в європейських країнах. Варто звернути увагу, що Україна належить до тих держав, котрі до сьогоднішнього часу так і не ратифікували Конвенцію МОП №102 та Європейський кодекс соціального забезпечення, що не узгоджується з прогресивними тенденціями проєвропейського спрямування.

Ключовим моментом консолідації країн Європи слід вважати підписання 07 лютого 1992 року Маастріхтського договору, яким регламентувалося утворення Європейського Союзу. Європейський Союз був створений з метою сприяння миру та добробуту народів країн-членів [5]. З огляду на важливе геополітичне значення Європейського Союзу в світі, перед Україною постало стратегічне завдання активізації інтеграції України в міжнародне співтовариство, зокрема до Європейського Союзу. Така стратегія викликана новими соціально-економічними, політичними умовами, котрі спостерігаються в сучасному світі. У зв'язку з цим, в Основних напрямках зовнішньої політики України, затверджених Постановою Верховної Ради України від 02 липня 1993 року № 3360-ХІІ зазначалось, що становлення України як незалежної демократичної держави відбувається в період кардинальних політичних і економічних зрушень в українському суспільстві та історичних змін в системі міжнародних відносин. Процес державотворення і побудови вільного громадянського суспільства в Україні збігається з її поступовим входженням до світового співтовариства і пошуками нею свого місця в сучасному складному, різноманітному і суперечливому світі [6]. Формування ефективного національного соціального законодавства, узгодженого з європейськими традиціями та стандартами мало стало головним завданням розбудови нової європейської держави. Як слушно наголошує І.Я. Терлюк, становлення і розбудова проголошеної незалежною і самостійною Української держави потребує ефективного законодавства, розвиток якого здійснювався спочатку на задекларованих, а згодом конституційованих стратегічних орієнтирах – розбудови України як незалежної, демократичної, правової, соціальної держави [7, с. 104]. Слід погодитись з позицією Н.В. Сюр, що шлях до європейської інтеграції передбачає реальне забезпечення та захист основних прав та свобод людини, створення правової, соціальної та демократичної держави, яка посяде

гідне місце у світовому співтоваристві. Цей процес, серед іншого, вимагає повномасштабного реформування правової системи України на основі принципів та стандартів, що утвердилися на загальноєвропейському рівні на основі сучасного демократичного міжнародного права [8, с. 3].

Одним з пріоритетних напрямків розвитку національного законодавства є адаптація соціально-забезпечувального законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Поняття адаптація (від лат. «adapto») в буквальному розумінні означає «приспосовувати» [9, с. 32]. В Юридичній енциклопедії «адаптація законодавства» визначається, як форма правової гармонізації, сутність якої полягає в узгодженні та пристосуванні нормативно-правових актів національного законодавства до міжнародних, європейських або внутрішньодержавних прав, стандартів. Ґрунтується на принципах системно-функціонального та порівняльно-правового пізнання державно-правових явищ і формування відповідної системи законодавства [10, с. 112]. В.В. Гомонай відмічає, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу є послідовним процесом наближення її правової системи, включаючи законодавство, правотворчість, юридичну техніку, практику правозастосування до правової системи ЄС відповідно до критеріїв, що висуваються до держав, які мають намір до нього приєднатися [11, с. 204-205]. Аргументованою є точка зору Ю.С. Шемшученка, що гармонізація систем національного і європейського права не може здійснюватись механічно. По-перше, продовжує діяти принцип державного суверенітету кожної країни. По-друге, ці країни мають багато особливостей, які вони оберігають і не хотіли б втратити в ході інтеграційних процесів. По-третє, ще не вироблено універсальних організаційних механізмів гармонізації відповідних правових систем. По-четверте, мають місце суттєві недоліки в теоретичному вирішенні відповідних проблем, що стримує і їх практичне вирішення [12, с. 108]. Заслугове на увагу думка Ю.В. Євченко, що інтеграція України у сучасний європейський економічний та правовий простір передбачає адаптацію національного законодавства з нормами й стандартами правової системи Європейського Союзу, що потребує створення цивілізованого ринку пенсійного страхування, сприяння економічній діяльності всіх ринкових суб'єктів, розширення правової бази, застосування методів впливу держави на страховий ринок, що відповідають європейським стандартам [13, с. 6]. Т.А. Постовалова відмічає, що разом з інтеграцією соціального права країн Європейського Союзу в систему правового регулювання соціального забезпечення інших країн відбувається звільнення соціального права від застарілих та неефективних конструкцій, запозичення в разі необхідності різних концепцій в теорії та практиці багатьох регіонів світу, адаптація їх до внутрішньодержавних особливостей та потреб на сучасному етапі [14, с. 12].

Початок координації соціального забезпечення в Україні із законодавством Європейського Союзу був закладений Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (далі – Угода), укладеною 14 червня 1994 року. Статтею 25 Угоди, визначається обов'язок сторін прийняти, дотримуватись умов і порядку, що застосовуються в кожній державі-члені, положення, необхідні для координації систем соціального забезпечення працівників, які мають українське громадянство і працюють на законних засадах на території держави-члена. Ці положення зокрема забезпечуватимуть, щоб: всі періоди страхування, праці або проживання таких працівників у різних державах-членах склалися разом з метою отримання пенсій за віком, у випадку інвалідності та смерті і з метою медичного обслуговування таких працівників; будь-які пенсії за віком, у випадку смерті, інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійного захворювання, за винятком спеціальних пільг, що

не передбачають внесків до пенсійного фонду, вільно переводилися за курсом, який застосовується за законом дебітора – держави-члена або держав-членів. Відповідно до ст. 51 Угоди Україна взяла на себе зобов'язання вживати заходів для поступового приведення національного законодавства у відповідність із законодавством Європейського Союзу у визначених сферах [15]. З метою реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення всебічного входження України у європейський політичний, економічний і правовий простір та створення передумов для набуття Україною членства у Європейському Союзі, Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 була затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу (далі – Стратегія). Згідно Стратегії, адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах-членах Європейського Союзу. Адаптація законодавства України передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами [16]. Наступним етапом формування адаптаційного законодавчого механізму стало схвалення Кабінетом Міністрів України 16 серпня 1999 року Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (далі – Концепція). В Концепції зазначено, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу є процесом зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність із законодавством Європейського Союзу. Головною метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу визначено створення правової бази для інтеграції України до Європейського Союзу [17]. Указом Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072/2000 була схвалена Програма інтеграції України до Європейського Союзу, згідно якої проголошувалась пріоритетність співробітництва України з Європейським Союзом та його окремими державами-членами пов'язана з тим, що це угруповання буде визначати напрями економічного прогресу та політичну стабільність в регіоні у довгостроковій перспективі [18].

Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV була затверджена Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* (правовій системі Європейського Союзу) з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього [19]. «*Acquis communautaire*» науковці визначають як сукупність норм, котрі зобов'язані визнавати як держави-члени Європейського Союзу, так і країни, що висловили бажання вступити до Євросоюзу [20, с. 475]. Україна проголосила курс на інтеграцію до Європейського Союзу і прийняла 12 лютого 2005 року План дій «Україна – Європейський Союз», згідно якого передбачено посилення діалогу та співробітництва з соціальних питань; забезпечення наближення стандартів України до стандартів та практики Європейського Союзу у сфері зайнятості та соціальної політики [21].

Слід звернути увагу, що ратифікація Європейської соціальної хартії, згідно Закону України від 14 вересня 2006 року № 137-V, мала досить вибіркового характеру: ряд статей, які регулюють сферу соціального забезпечення не були ратифіковані, за неможливості на сьогодні створити умови для їх реалізації. Зокрема, Україна не змогла прийняти на себе соціальні зобов'язання, які визначені в ст.ст. 12,13 Європейської соціальної хартії 1. Започаткувати систему соціального забезпечення або підтримувати

її функціонування. 2. Підтримувати систему соціального забезпечення на такому задовільному рівні, який принаймні необхідний для ратифікації Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення (993) (МОП, № 102). 3. Докладати зусилля для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень. Відповідно до ст.13: забезпечити, щоб будь-якій малозабезпеченій особі, яка неспроможна отримати достатніх коштів своїми власними зусиллями або з інших джерел, зокрема за рахунок допомоги по соціальному забезпеченню, надавалась належна допомога, а у разі захворювання забезпечувався догляд, якого вимагає стан її здоров'я; щоб політичні або соціальні права осіб, які отримують таку допомогу, на цей підставі не обмежувалися; передбачити, що кожна людина може отримувати у відповідних державних чи приватних службах такі поради та персональну допомогу, які можуть бути необхідними для запобігання виникненню особистого або сімейного нужденного становища, для його подолання чи полегшення [22]. Дійсно, практика засвідчує про існуючі в державі значні соціально-економічні проблеми стосовно можливостей впровадження в життя вказаних зобов'язань. А.Федорова, О. Святун роблять логічний висновок про те, що закріплення в українському законодавстві основних видів соціального забезпечення, передбачених Європейською соціальною хартією, жодною мірою не свідчить про реальне виконання державою своїх зобов'язань. Науковці звертають увагу, що Європейським комітетом з соціальних прав неодноразово підкреслювалось, що у випадках, коли соціальні виплати є незначними, існують серйозні сумніви щодо того, чи можна їх назвати системою соціального забезпечення, може бути визнано, що держава не має діючої системи соціального забезпечення [23, с. 123]. Проблемам, які виникають в ході виконання Європейської соціальної хартії були присвячені парламентські слухання «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 18 грудня 2008 року. Під час парламентських слухань зазначалось, що прагнення досягти повної зайнятості, забезпечити гідні умови для гідної праці, гарантувати достойний рівень соціального захисту для всього населення потребує значних економічних затрат. Проте соціальні та політичні наслідки нехтування цими завданнями можуть коштувати дорожче. Крім того, наголошувалось на тому, що ратифікація Хартії та особливо дотримання її норм і стандартів є однією з умов успішної реалізації європейських прагнень України [24].

Про підтримку європейської інтеграції України свідчить прийняття Радою Європи 23 червня 2011 року Плану дій Ради Європи для України на 2011-2014 р.р. В цьому документі йдеться про допомогу Ради Європи Україні у таких пріоритетних галузях, як освіта, професійне навчання, реабілітація та працевлаштування людей із обмеженими можливостями; універсальний дизайн та доступність антропогенного середовища, участь людей із обмеженими можливостями в політичному та суспільному житті, участь людей з обмеженими можливостями в культурному житті, дозвіллі та спортивних заходах; визначення напрямів, у яких потрібний поступальний рух і конкретні дії [25].

Апогеєм нових ініціатив України щодо подальшої інтеграції в Європейський Союз, можна вважати соціально-політичні дискусії, які розпочалися в Україні у листопаді 2013 року стосовно відмови тогочасного очільника держави підписати угоду про асоціативне членство України в Європейському Союзі на Вільнюському саміті Східного Партнерства, і наслідком котрих став мирний протест, що дістав назву «революція гідності».

Постановою Верховної Ради України «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі» від 13 березня 2014 року № 874-VII першочерговим завданням державної політики визначено ініціювання активізації переговорів з Європейським Союзом щодо збільшення обсягів

секторальної бюджетної підтримки, що надається Україні, у тому числі допомоги з впровадження майбутньої Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і його державами-членами, з іншої сторони, з використанням інструментів передступної допомоги Європейського Союзу країнам-кандидатам [26]. Як наслідок, 21 березня 2014 року між Україною та Європейським Союзом була підписана політична частина Угоди про асоціацію з Європейським Союзом [27]. Цей факт продемонстрував спільність прагнень України та Європейського Союзу в частині поступу України до подальшої європейської інтеграції. В цей період особлива увага має приділятися розвитку сфери соціального забезпечення, що дозволить наблизитись до рівня соціально-правових гарантій, що втілені в законодавстві Європейського Союзу.

Враховуючи вищезазначене варто констатувати наступне.

Інтеграція України в Європейський Союз є пріоритетним напрямком соціально-правової політики нашої держави. Задля досягнення цієї мети необхідно привести у відповідність законодавство України до законодавства Європейського Союзу. Насамперед адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу має відбуватися в сфері соціального забезпечення як галузі, що

регулює соціально-правове становище населення і сприяє боротьбі з бідністю та підвищенню добробуту громадян з орієнтиром на рівень життя в країнах Європи. Відповідно, під адаптацією соціально-забезпечувального законодавства України до законодавства Європейського Союзу, на нашу думку, слід розуміти, процес приведення у відповідність з соціальними стандартами та гарантіями, встановленими Європейським законодавством, соціально-забезпечувального законодавства України та налагодження механізму його реалізації, з метою сприяння створенню правових підстав для членства України в Європейському Союзі.

Ефективність співпраці з Європейським Союзом в соціальній сфері підвищуватиметься у зв'язку з пришвидшенням процесу ратифікації Україною важливих міжнародних та європейських документів, які встановлюють основи соціального забезпечення Європейського Союзу – Конвенції Міжнародної організації праці №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення», всіх статей Європейської соціальної хартії, Європейського кодексу соціального забезпечення. Адаптація соціально-забезпечувального законодавства України до законодавства Європейського Союзу має базуватися на створенні нової, узгодженої з європейськими підходами системи соціальних гарантій, які забезпечуватимуть населенню України якість життя як в європейських країнах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статут Ради Європи: Міжнародний документ від 05 травня 1949 року // Офіційний вісник України. – № 26. – Ст. 1733.
2. Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція Міжнародної організації праці від 28 червня 1952 року № 102 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_011
3. Європейська соціальна хартія : Міжнародний документ Ради Європи від 18 жовтня 1961 року № ETS № 35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_300
4. Європейський кодекс соціального забезпечення : Міжнародний документ Ради Європи від 16 квітня 1964 року № ETS № 48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/>
5. Договір о Європейском Союзе : Международный документ от 07 февраля 1992 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029
6. Про Основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верховної Ради України від 02 липня 1993 року № 3360-XII // Відомості Верховної Ради. – № 37. – Ст. 379.
7. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : Навчальний посібник. 3-тє видання, перероблене / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2013. – 627 с.
8. Сюр Н. В. Права інтеграція України до Європейського Союзу : теоретико-правове дослідження : автореф. дис... канд. юрид. наук за спец.: 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Н. В. Сюр; Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2006. – 19 с.
9. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К. : «Українська радянська енциклопедія», 1974. – 776 с.
10. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1 : А-Г. – 672 с.
11. Гомонай В. Ю. Зблизження законодавства України з правовою системою Європейського Союзу / В. В. Гомонай // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2009. – Вип.44. – С. 204-212.
12. Шемшученко Ю. С. Теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом / Ю. С. Шемшученко // Вісник Академії правових наук. – 2004. – Вип. 3(38). – С. 108-109.
13. Євченко Ю. В. Страхування в країнах з ринковою економікою (використання світового досвіду в умовах України) : автореф. дис... канд. екон. наук за спец.: 08.05.01 «будівля унікальних споруд» / Ю. В. Євченко ; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2000. – 19 с.
14. Постовалова Т. А. Трудовое и социальное право Европейского Союза : учеб. пособие для студентов учреждений, обеспечивающих получение высш. образования / Т. А. Постовалова ; под ред. Х. Херрманна, С. А. Балашенко, Т. Борича. – Минск : Зорны Верасок, 2010. – 219 с.
15. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Міжнародний документ від 14 червня 1994 року // Офіційний вісник України. – № 24. – Ст. 1794.
16. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу : затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 // Офіційний вісник України. – № 24. – Ст. 870.
17. Про затвердження Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 року № 1496 // Офіційний вісник України. – № 33. – Ст. 168.
18. Програма інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00/card6>
19. Про затвердження Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. – № 29. – Ст. 367.
20. Право Європейського Союзу: підручник / кол. автор., за ред. В. І. Муравйова. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.
21. План дій «Україна – Європейський Союз» : Міжнародний документ від 12 лютого 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_693
22. Європейська соціальна хартія : Міжнародний документ Ради Європи від 18 жовтня 1961 року № ETS № 35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_30
23. Федорова А. Правові питання виконання Україною зобов'язань за Європейською соціальною хартією (переглянуто) / А. Федорова, О. Святун // Юридична Україна. Щомісячний науковий журнал. – 2010. – №6 (90). – С.123-127.
24. Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянуто) : Рекомендації парламентських слухань від 18 грудня 2008 року № 773-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/773-vi>
25. План дій Ради Європи для України на 2011-2014 роки : прийнятій Радіою Європи 23 червня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b25
26. Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі : Постанова Верховної Ради України від 13 березня 2014 року № 874-VII // Відомості Верховної Ради України. – № 16. – Ст. 584.
27. Угода про асоціацію між Україною та ЄС (анотація основних розділів Угоди) // Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association>